

Актуальні питання забезпечення права громадян на справедливий суд в умовах дії правового режиму воєнного стану

Олександр Іванович Коренцов*

адвокат

Харків, Україна

*e-mail: jurist.korentsov@ukr.net

Анотація

Тематика дослідження є актуальною, враховуючи, що в Україні 12 років триває війна, але навіть в умовах воєнного стану держава повинна забезпечувати право громадян на справедливий суд, встановлені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Конституцією і законами України. На жаль, в Україні було проведено обмаль ґрунтовних досліджень щодо забезпечення державою прав громадян на судовий захист, зокрема процесуальних прав, під час дії правового режиму воєнного стану. Метою статті є системний аналіз прийнятих нормативно-правових актів в аспекті їх ефективності для забезпечення реалізації права громадян на справедливий суд під час війни, зокрема внесених змін до статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і розпоряджень голови Верховного Суду України та рішень Вищої ради правосуддя щодо зміни територіальної підсудності справ і відновлення роботи судів. У роботі було використано як спеціальні, так і загальнонаукові методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний, догматичний, системного аналізу, формально-логічний. У ході проведеного дослідження сформульовано висновок, що в разі передачі судових справ із судів, що знаходились в зоні бойових дій, до судів, які розташовано в більш безпечних умовах, усі ці справи за місцем нової дислокації можуть розглядатися лише за наявності письмової згоди позивача (заявника, скаржника) як ініціатора судового процесу. Доведено, що територіальна підсудність справ визначається особою позивачем (заявником, скаржником) при зверненні до суду згідно з правилами підсудності, встановленими відповідним процесуальним законом, та з урахуванням його статусу, місця проживання, предмета позову, інших обставин, а тому територіальна підсудність справи не може бути змінена органом судової влади. Сформульовано висновок, що особи, які внаслідок збройної агресії РФ проти України вимушені були виїхати за межі України і які були сторонами у справі або до яких пред'явлено позов під час війни, повинні мати право на обов'язкове зупинення судом провадження у справі за їх клопотанням, враховуючи, що вони виїхали за кордон поза своєю волею, а внаслідок обставин непереборної сили (війни), і запропоновано внести відповідні зміни до процесуальних законів щодо обов'язку суду зупинити провадження у справі.

Ключові слова: воєнний стан; правовий режим воєнного стану; права і свободи; судовий захист; забезпечення прав, підсудність справ.

Current Issues of Ensuring Citizens' Right to a Fair Trial under the Legal Regime of Martial Law

Oleksandr I. Korentsov*

Lawyer

Kharkiv, Ukraine

*e-mail: jurist.korentsov@ukr.net

Abstract

The subject matter of this study is highly relevant, given that Ukraine has been living under conditions of war for twelve years. Nevertheless, even under the legal regime of martial law, the state is obliged to ensure citizens' right to a fair trial as guaranteed by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Constitution of Ukraine, and the laws of Ukraine. Unfortunately, only a limited number of comprehensive studies have been conducted in Ukraine concerning the state's obligation to ensure citizens' right to judicial protection, particularly procedural rights, during the operation of the legal regime of martial law. The purpose of this article is to provide a systematic analysis of the adopted normative legal acts in terms of their effectiveness in ensuring the implementation of citizens' right to a fair trial during wartime, in particular the amendments introduced to Article 147 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges", as well as the orders of the Head of the Supreme Court of Ukraine and the decisions of the High Council of Justice concerning changes in territorial jurisdiction and the restoration of court operations. The study employed both special and general scientific methods of legal cognition, including the dialectical, dogmatic, systems analysis, and formal-logical methods. The research concludes that where court cases are transferred from courts located in active combat zones to courts functioning under safer conditions, such cases at the new place of jurisdiction may be considered only upon the written consent of the claimant (applicant or complainant) as the initiator of the judicial proceedings. It has been demonstrated that territorial jurisdiction is determined personally by the claimant (applicant or complainant) when applying to the court in accordance with the rules of jurisdiction established by the relevant procedural legislation and taking into account the individual's status, place of residence, subject matter of the claim, and other relevant circumstances. Therefore, the territorial jurisdiction of a case cannot be altered by judicial authorities. It has also been concluded that persons who, as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, were forced to leave the territory of Ukraine and who were parties to judicial proceedings or against whom claims were filed during the war, should have the right to mandatory suspension of court proceedings upon their motion. This is justified by the fact that such persons left the country not voluntarily, but due to force majeure circumstances caused by the war. Accordingly, it is proposed to introduce appropriate amendments to procedural legislation establishing the court's obligation to suspend proceedings in such cases.

Keywords: martial law; legal regime of martial law; rights and freedoms; judicial protection; protection of rights; territorial jurisdiction of cases.

Вступ

Вже понад чотири роки триває повномасштабне вторгнення військ російської федерації (далі – рф) в Україну і в перший же день війни, 24.02.2022 р. Указом Президента України № 64 [1] на всій території країни було введено воєнний стан на підставі Закону України № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон № 389-VIII), який регулює правовідносини в Україні під час воєнного стану [2]. Згідно зі ст. 64 Конституції України, під час дії воєнного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод громадян, але в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права, передбачені статтями, згідно з переліком, наведеним у ч. 2 цієї статті, зокрема і ст. 55 Конституції, якою встановлено, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [3]. Відповідно до ст. 1 Основного Закону, Україна є демократичною, правовою державою, тому обов'язком держави є забезпечення прав людини і громадянина в умовах як мирного життя, так і війни [3].

Статтею 3 Конституції України визначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, безпека і недоторканність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [3]. Отже, Конституцією було встановлено пріоритет гарантування і забезпечення прав людини над інтересами держави.

С. О. Кузніченко у монографії, присвяченій дослідженню адміністративно-правового режиму воєнного стану, зазначає, що «важливою умовою розбудови суверенної, незалежної демократичної і правової держави є вдосконалення й подальший розвиток законодавства, направлено на забезпечення прав і свобод людини. Реалізація громадянами в повному обсязі прав, які їм належать, можлива лише за наявності відповідного законодавства та діючих гарантій його реалізації. Водночас фундаментальні права і свободи людини мають дотримуватися в будь-якій ситуації, також і під час війни або правового режиму воєнного стану» [4, с. 208].

Д. Д. Луспенник, секретар Пленуму Верховного Суду, виступаючи на VI Харківському міжнародному юридичному форумі, зауважив таке: «Законодавець, на жаль, ще не врегулював проблемні питання щодо відправлення правосуддя в умовах воєнного стану. Незважаючи на відсутність змін до ЦПК України, які б відповідали умовам воєнного стану, суди повинні вміти

приспосовувати чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. Але при цьому: 1) не порушувати вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо справедливого суду; 2) враховувати, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється» [5, с. 4].

Погоджуємося з І. В. Фроловою, яка у своїй статті, присвяченій функціонуванню судів в умовах воєнного стану, зазначає: «Розгляд цивільних справ в умовах воєнного стану потребує від судів гнучкості, пристосування до надзвичайних обставин та застосування новаторських методів, що гарантують доступність та ефективність правосуддя. Забезпечення балансу між швидкістю та дотриманням прав учасників процесу є основним завданням судової гілки влади в цей важливий період» [6, с. 244].

Отже, науковці наголошують на необхідності адаптації чинного законодавства до екстремальних умов війни і воєнного стану та необхідності внесення змін до процесуальних законів із метою забезпечення прав громадян на судовий захист і справедливий суд в умовах воєнного стану й реалізації ними своїх процесуальних прав як учасників судового процесу.

Метою дослідження є всебічний аналіз ефективності нормативно-правових актів, прийнятих із метою адаптації роботи судів до умов воєнного стану, зокрема, змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон № 1402-VIII), інших законів, а також розпоряджень голови Верховного Суду (далі – ВС), рішень Вищої ради правосуддя щодо зміни територіальної підсудності справ, які були передані з судів, що знаходились у зоні бойових дій, та щодо відновлення роботи судів, визначення шляхів вирішення проблеми правового забезпечення здійснення правосуддя в умовах дії правового режиму воєнного стану і надання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових актів із метою забезпечення процесуальних прав громадян як учасників судового провадження.

Огляд літератури

Забезпечення прав людини в умовах правового режиму воєнного стану, гарантування реалізації прав людиною під час війни, зокрема забезпечення права людини на справедливий суд, гарантоване європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, є актуальним питанням для України й інших демократичних держав. Питанню правового режиму воєнного стану, окремим його аспектам, зокрема і забезпеченню прав громадян в умовах дії воєнного стану, включаючи право на судовий захист, присвятили свої праці чимало науковців, таких як І. В. Андронов, О. М. Бойко, О. М. Буханевич, А. Й. Герич, А. В. Завидняк, Ю. Б. Ірха, В. О. Коверз-

нев, С. О. Кузніченко, Д. Д. Луспенник, Д. М. Моїсеєнко, О. А. Руденко Н. Ю. Сакара, О. М. Скрябін, М. І. Смокович, О. С. Сотула, О. А. Терех, Г. М. Устінова-Бойченко, Т. В. Федоренко, І. В. Фролова, О. С. Шеремет.

Науковці зосередились на загальних питаннях правового режиму воєнного стану, проблемах функціонування судів, здійснення судочинства в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема, на питанні забезпечення роботи судів в умовах війни шляхом застосування інформаційних технологій для сповіщення учасників судового процесу про судові засідання, про судові рішення у справі, саме через застосунок «Дія», електронний кабінет учасника справи, проведенні судових засідань в режимі відеоконференції. Наведені питання було ґрунтовно досліджено І. В. Фроловою [6, с. 242].

Утім науковцями не було приділено достатньо уваги питанню впливу прийнятих за час війни нормативно-правових актів, спрямованих на пристосування роботи судів до умов війни, на право громадян, територіальну підсудність справ яких було змінено, на судовий захист і реалізацію ними своїх процесуальних прав у судовому процесі.

На наш погляд, державою в умовах дії правового режиму воєнного стану не було забезпечено право громадян на справедливий суд, територіальну підсудність справ яких було змінено розпорядженнями Голови ВС і в подальшому рішеннями Вищої ради правосуддя, не було забезпечено їхні процесуальні права і після відновлення роботи судів, що призвело до суттєвого обмеження процесуальних прав десятків тисяч громадян як учасників судового процесу. Поза увагою науковців залишилося також питання забезпечення прав громадян на справедливий суд, які внаслідок збройної агресії були вимушені виїхати за межі України, та прав внутрішньо переміщених осіб.

Матеріали і методи

У проведеному дослідженні було використано спеціальні й загальнонаукові методи наукових досліджень. Формально-логічний метод було задіяно при проведенні аналізу положень Конституції України, законів № 1402-VIII [7] та № 389-VIII [2], інших нормативно-правових актів, зокрема щодо введення воєнного стану, здійснення правосуддя, в умовах воєнного стану. Метод системного аналізу дав змогу виявити особливості застосування норм Конституції України, законів № 1402-VIII та № 389-VIII, і їх вплив на забезпечення права громадян на справедливий суд в умовах правового режиму воєнного стану. За допомогою діалектичного методу було досліджено розвиток і необхідність правового регулювання правовідносин у країні під час воєнного стану, зокрема правовідносин, пов'язаних із реалізацією громадянами права на справедливий суд. Метод аналізу і синтезу дозволив про-

аналізувати визначення воєнного стану, норми щодо здійснення правосуддя під час воєнного стану. Догматичний метод дав можливість сформулювати висновки дослідження і підготувати пропозиції щодо вдосконалення текстів законів № 389-VIII і № 1402-VIII та інших нормативно-правових актів із метою забезпечення основоположних прав і свобод громадян в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема, права громадян на судовий захист, справедливий суд, які встановлені європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Конституцією України.

Результати та обговорення

Проблемні питання забезпечення права громадян на справедливий суд

Статтею 8 Конституції України встановлено, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права», а ст. 55 Конституції визначено, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [3]. Отже, Основним Законом закріплено право кожного громадянина на судовий захист його прав судом. Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), яка була ратифікована Україною, встановлено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» і на виконання цього положення у ст. 7 Закону № 1402-VIII було фактично продубльовано цю норму Конвенції, а в ст. 2 було закріплено норму, згідно з якою «суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України», і ці норми є обов'язковими для всіх судів незалежно від їх спеціалізації, територіальності та інстанційності, а тому держава повинна забезпечити розгляд і вирішення справ за позовами (заявами, скаргами) осіб, права, свободи чи інтереси яких було порушено, не визнано або оспорювано.

У ст. 64 Основного Закону вказано, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі положення прав і свобод» [3], але право на судовий захист, на справедливий суд, згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції, не може бути обмежено навіть в умовах війни або воєнного стану, тож держава, незважаючи на введений Президентом України 24.02.2022 р. воєнний стан та бойові дії в певних регіонах України, повинна забезпечити діяльність судів на підконтрольній території для гарантування громадянам доступу до суду і вирішення їхніх справ із метою відновлення їх порушених прав, свобод та інтересів.

А. В. Завидняк у своїй статті щодо доступу до адміністративного судочинства в умовах воєнного стану слушно зазначає, що «із запровадженням воєн-

ного стану право на судовий захист не може бути обмеженим. Навпаки – на державі лежить позитивний обов'язок забезпечити якомога ширші можливості доступу до правосуддя» [8, с. 221].

Ю. Б. Ірха, підсумовуючи результати проведеного дослідження, робить висновок: «Забезпечення верховенства права та прав і свобод людини є постійним конституційним обов'язком нашої держави, від якого вона не може відмовитися, навіть під час війни. Здійснюючи відсіч російській збройній агресії, кожен має усвідомлювати, що війна не дає карт-бланш для порушення верховенства права, прав і свобод людини та інших демократичних цінностей» [9, с. 52].

В. О. Коверзнев та О. С. Шеремет у статті, присвяченій проблемним питанням судочинства в умовах воєнного стану, зауважують, що «процесуальне законодавство України, яке визначає процедуру розгляду судами справ у порядку господарського, адміністративного та цивільного судочинства, має недоліки, що не забезпечують можливість здійснення правосуддя в умовах воєнного стану загальними судами, які опинилися в зоні воєнного конфлікту, в окупації або в оточенні. Зазначене свідчить про необхідність його удосконалення та введення додаткових норм» [10, с. 28].

О. М. Бойко погоджується з висновками В. О. Коверзнева та О. С. Шеремета та додає, що «вирішення зазначених питань має стати пріоритетним напрямом законотворчої роботи», і що «функціонування судочинства в умовах правового режиму воєнного стану має свої особливості, які зумовлені багатьма чинниками, які пов'язані зі збройною агресією проти України» [11, с. 819].

Д. М. Моїсеєнко зазначає, що «судова система України в умовах військової агресії зберегла свою функціональність, однак, це сталося не завдяки, радше, попри чинне на той момент процесуальне законодавство, яке виявилось не пристосованим до випробування воєнним станом, а тому слід вдосконалювати процесуальне законодавство шляхом доповнення процесуальних кодексів окремим розділом, що регулює порядок здійснення правосуддя в умовах воєнного стану чи надзвичайного стану» [12, с. 369].

Із цим твердженням погоджуються чимало науковців. Зокрема, Т. В. Федоренко зауважує таке: «...на жаль, на сьогодні жоден процесуальний кодекс України не містить ані окремого розділу, ані спеціальних норм, які б регулювали порядок здійснення судочинства в умовах воєнного стану, тому судді вимушені пристосовувати чинне законодавство до нових реалій» [13, с. 50].

Зауважимо, що попри приписи ст. 64 Конституції України, державою під час воєнного стану не було забезпечено право громадян на судовий захист, підсудність справ яких було змінено розпорядженнями Голови ВС та рішеннями Вищої ради правосуддя, не було забезпечено їхні процесуальні права і після відновлення роботи судів, що в цілому призвело до обмеження процесуальних прав громадян як учасників судового провадження.

У зв'язку з зазначеним вважаємо слушним висновок Ю. Запорожченко, Ю. Легези, Ю. Волкова, О. Пушкіна, М. Коваль стосовно того, що «в умовах воєнного стану захист прав людини є особливо складним, обмеження прав мають бути обґрунтованими, обмеженими в часі та ресурсах, вони мають використовуватися відповідно до принципів демократії та верховенства права із метою захисту інтересів суспільства, а також прав і свобод громадян» [14, с. 250].

Підтримуємо О. М. Буханевича, А. М. Мерник, О. О. Петришина, які в своїй статті зазначають, що «при обмеженні прав і свобод людини і громадянина необхідно дотримуватись таких правових принципів, як баланс інтересів особи, суспільства і держави, верховенство права, законність, пропорційність, гуманізм і при цьому визначити, які права можуть бути обмежені, а які ні, яка належна процедура такого обмеження і як реалізувати встановлені обмеження прав людини і громадянина» [15, с. 74].

Статтею 26 Закону № 389-VIII встановлено, що «правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється», тож судочинство на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється судами відповідно до їх спеціалізації, територіальності та інстанційності згідно з процесуальним законом (кодексом) у разі, якщо суди не знаходяться в зоні бойових дій.

На початку повномасштабної війни наприкінці лютого 2022 р. унаслідок збройної агресії військ РФ проти України частина судів на сході і півдні України опинилася в зоні бойових дій і з метою недопущення захоплення підрозділами РФ матеріалів судових справ, серверів і обладнання судів необхідно було оперативного вирішувати питання про вивезення судових справ і обладнання судів у більш безпечні регіони України. На час початку повномасштабного вторгнення з метою припинення роботи судів за екстремальних умов діяла норма ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII, якою було встановлено, що «у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами робота суду може бути припинена за рішенням Вищої ради правосуддя,

що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду» [7], але на той час Вища рада правосуддя не мала повноважень для ухвалення рішень у зв'язку з відсутністю кворуму в її складі для ухвалення рішень, що передбачено ст. 131 Конституції України.

Верховною Радою України 03.03.2022 р. було прийнято Закон «Про внесення змін до частини сьомої статті 147 Закону України “Про судоустрій і статус судів” щодо визначення територіальної підсудності судових справ» № 2112-ІХ [16], який надавав право змінювати підсудність судових справ за екстремальних обставин, розпорядженням Голови ВС у разі неможливості здійснення своїх повноважень Вищою радою правосуддя, а саме ч. 7 ст. 147 Закону було викладено в новій редакції: «у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється». Ця норма Закону діє до цього часу.

Критичні зауваження щодо змісту нової редакції ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII та щодо проблемних питань, пов'язаних із застосуванням цієї норми, тобто зі зміною територіальної підсудності справ в умовах воєнного стану, були висловлені такими науковцями, як І. М. Смокович, О. А. Руденко, С. О. Короєд та Д. М. Моїсеєнко. Зокрема, О. А. Руденко у своїй статті, присвяченій зміні територіальної підсудності справ, зазначає, що «правове регулювання порядку зміни територіальної підсудності справ містить ряд недоліків, в тому числі термінологічного характеру» і додає: «законодавець зміну територіальної підсудності справ розуміє як її передачу з одного суду до іншого, і з таким підходом погодитись не можна» [17, с. 44].

Згідно з ч. 3 ст. 26 Закону № 389-VIII «у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються у цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів». Отже, на цей час існують норми різ-

них законів, зокрема, ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII і ч. 3 ст. 26 Закону № 389-VIII, які по-різному трактують порядок зміни територіальної підсудності справ в умовах дії воєнного стану: першою нормою встановлено, що територіальна підсудність справ може бути змінена за рішенням Вищої ради правосуддя (або розпорядженням Голови ВС), а іншою – встановлено, що територіальна підсудність справ може бути змінена виключно законами України. При цьому звертаємо увагу, що в другій нормі йдеться не про зміну порядку (процедури) зміни підсудності справ законами України, а саме про зміну законами територіальної підсудності справ. Але при внесенні 03.03.2022 р. змін до ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII не було змінено ч. 3 ст. 26 Закону № 389-VIII щодо заміни порядку зміни територіальної підсудності справ, незважаючи на те, що в умовах війни доцільнішою є зміна підсудності справ саме за рішенням Вищої ради правосуддя, і попри те, що в 2022 р. Д. М. Моїсеєнко та О. А. Руденко звертали на це увагу, до цього часу існує колізія норм, які регулюють порядок зміни територіальної підсудності справ в умовах дії воєнного стану.

Але зміни до ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII щодо зміни територіальної підсудності справ в умовах дії воєнного стану ґрунтуються на більш ранніх законах, які було ухвалено після початку агресії РФ проти України в 2014 р., після того, як було тимчасово втрачено Крим і частину Луганської і Донецької областей та оголошено про проведення антитерористичної операції на Донбасі. Уперше про зміну територіальної підсудності справ було зазначено у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII, а згодом, 12.08.2014 р., у Законі України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» № 1632-VII, якими було встановлено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами, розташованими в районі проведення антитерористичної операції (на тимчасово окупованих територіях) змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних таким судам, та забезпечити розгляд цивільних, адміністративних, господарських справ і кримінальних проваджень місцевими та апеляційними судами, що визначаються Головою ВС. Суди згідно з визначеною відповідно до цього Закону підсудністю й вимог процесуального законодавства здійснюють розгляд справ та вирішують процесуальні питання, які виникають після ухвалення судового рішення. Місцеві та апеляційні суди, які розпочали розгляд справ, після видання Головою ВС розпорядження про відновлення роботи судів, продовжують розгляд таких справ, і ці закони є чинними на цей час.

І. В. Андронов, аналізуючи у статті питання підсудності цивільних справ в умовах воєнного стану, зокрема, розглядаючи вищезазначені закони, якими передбачено зміну територіальної підсудності справ, констатує, що «судовий розгляд справ, переданих до іншого суду у зв'язку з тимчасовим припиненням роботи суду, повинен бути завершений судом, до якого їх було передано. У контексті вищезазначеного виникають два проблемних питання: 1) чи потрібно розпочинати розгляд переданих за зміненою підсудністю справ спочатку; 2) чи підлягає передана до іншого суду справа поверненню, якщо роботу суду було відновлено до завершення її розгляду» і надає свою аргументацію щодо вирішення зазначених питань [18, с. 28].

Погоджуємося з тим, що поставлені питання є важливими, але, на наш погляд, у вирішенні питання щодо зміни територіальної підсудності справ в умовах воєнного стану і відновлення роботи судів після усунення обставин, які стали підставою для припинення їх діяльності, є ще інші проблеми, які потребують вирішення і стосуються правомірності норм щодо зміни територіальної підсудності справ і подальшого розгляду справ судами, до яких їх було передано за екстремальних обставин, зокрема, внаслідок знаходження суду в зоні бойових дій, при цьому ці питання стосуються як форми, так і змісту зазначених норм, а саме: 1) чи можливо взагалі змінити територіальну підсудність певної справи, яка була визначена позивачем (заявником, скаржником) під час подання позову (заяви, скарги); 2) чи є правомірною зміна органом судової влади територіальної підсудності справи певної особи, яка є ініціатором подання позову і, відповідно, судового процесу та якою було визначено підсудність її справи з урахуванням правил (визначення) підсудності справи, встановлених процесуальним законом, без згоди на це самої особи; 3) чому розгляд справи, яка була передана іншому суду за екстремальних обставин, має бути завершений судом, до якого її було передано у разі відновлення роботи суду, справа в якому розглядалась до її передачі іншому суду, враховуючи завдання суду, встановлене ст. 2 Закону № 1402-VIII та завдання судочинства викладені у відповідному процесуальному законі; 4) чому передана до іншого суду справа не підлягає поверненню до суду, з якого її було передано, якщо позивач у справі не заперечує проти цього; 5) чому позивач у справі, який є ініціатором судового процесу, після передачі справи внаслідок екстремальних обставин до іншого суду, не може вирішувати продовжувати розгляд справи у цьому суді чи зупинити її розгляд на певний час чи до усунення екстремальних обставин, які стали підставою для передачі справи?

Вважаємо, що державою під час воєнного стану не було забезпечено право громадян на справедливий суд, підсудність справ яких було змінено рішен-

нями Вищої ради правосуддя або розпорядженнями Голови ВС, не було забезпечено їхні процесуальні права, встановлені процесуальними кодексами України, і після відновлення роботи судів їхні справи не було повернуто до суду за визначеною при поданні позову територіальною підсудністю, що в цілому призвело до обмеження процесуальних прав десятків тисяч громадян як учасників судового провадження.

Позивач (заявник, скаржник) має особливий статус серед учасників судового процесу, це особа, яка звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних, або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, тобто є *ініціатором судового процесу*, а тому тільки він володіє спеціальними правами, пов'язаними з предметом позову, а саме він може відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог, має право змінити предмет або підстави позову, і *саме він визначає територіальну підсудність своєї справи*, тобто визначає суд, який буде розглядати його справу відповідно до правил (визначення) підсудності, встановлених відповідним процесуальним законом (кодексом) та з урахуванням його статусу, місця проживання, предмета позову, можливості визначати територіальну підсудність за своїм вибором та інших обставин. Отже, позивач (заявник, скаржник) визначає суд, в якому розглядатиметься його позов (заява, скарга) і в якому він зможе брати участь у судових засіданнях і користуватись усіма процесуальними правами, встановленими процесуальним законом для учасників справи і сторін у справі, зокрема, подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, брати участь у дослідженні доказів, ставити питання учасникам справи. Також позивачем, згідно з вимогами Закону України «Про судовий збір», сплачується судовий збір за подання позову саме на рахунок суду, який було визначено ним, як суд, у якому буде розглядатись його справа, тобто на рахунок суду згідно з визначеною позивачем територіальною підсудністю справи.

Тому, враховуючи, що визначення територіальної підсудності справи здійснюється позивачем (заявником, скаржником) при поданні позову (заяви, скарги) до суду (тобто один раз, якщо не було порушено правила підсудності), що визначення підсудності здійснюється відповідно до правил підсудності, встановлених відповідним процесуальним законом, з урахуванням його статусу, місця проживання, предмета позову та інших обставин, *судовим органом не може бути змінена територіальна підсудність справ* навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану (війни), у цьому випадку необхідно говорити про припинення роботи суду і передачу справ з одного суду до іншого за наявності небезпеки здійснення судочинства судом, про що зазна-

чено в ч. 5 ст. 31 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), ч. 2 ст. 29 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), ч. 5 ст. 31 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК).

Зміна територіальної підсудності під час війни є можливою у зв'язку з неможливістю здійснення правосуддя судами, які знаходились на території, тимчасово окупованої ворогом, або в зоні бойових дій, не щодо справ, які вже розглядаються, а щодо справ, за позовами, які можуть бути подані до суду громадянами, які проживали у зоні юрисдикції зазначених судів і які виїхали у більш безпечні регіони України, з метою забезпечення їх права на судовий захист.

О. А. Руденко зазначає, що вперше зміну підсудності було передбачено у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII, а саме: «законодавець змінив територіальну підсудність судових справ, підсудних судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, та забезпечив розгляд цивільних справ, підсудних цим судам, – місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва, а цивільних справ, підсудних загальним апеляційним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, – Апеляційним судом міста Києва» [17, с. 43]. Проте, чи є це положення закону правильним? Якщо б усі жителі з окупованого Криму переїхали тільки до Києва, то воно було б слушним, але враховуючи, що жителі з окупованого Криму переїхали не тільки до Києва, а й до всіх областей України, то вважаємо, що ця норма створює проблеми для тих жителів Криму, які, як внутрішньо переміщені особи, проживають в інших регіонах України. Зокрема, ці особи не мають можливості брати безпосередню участь у судовому засіданні, викликати свідків у судове засідання, подавати заяви і клопотання, направляти свого представника для участі у судовому засіданні, а участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції є досить проблематичною, тому що, як зазначив Д. Д. Луспенник, «у багатьох споживачів суддівських послуг немає базових умов для такого процесу: підключення до інтернету, безпека даних, доступ до комп'ютерів, камер/вебкамер, мікрофонів, екранів, WI-FI тощо» [5, с. 4].

Тому з метою реалізації громадянами України, які проживали на територіях, які зараз тимчасово окуповані ворогом або які знаходяться в зоні бойових дій, права на судовий захист вважаємо за доцільне надати їм право на звернення з позовом (заявою, скаргою) до місцевих судів, окружних адміністра-

тивних судів, апеляційних судів за місцем їх нової реєстрації або за місцем їх реєстрації, як внутрішньо переміщених осіб.

І. В. Андронов вважає, що «відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи засвідчує місце проживання внутрішньо переміщеної особи, тобто правила загальної і альтернативної підсудності можуть визначатись відповідно до місця проживання внутрішньо переміщеної особи, зазначеної у вказаній вище довідці» [18, с. 30].

О. А. Руденко зазначає, що «у науковій літературі усталеним є підхід до розуміння поняття «підсудність», відповідно до якого під нею слід розуміти властивість справи бути розглянутою лише певним судом» і наводить своє визначення підсудності: «підсудність – це залежність між справою і судом, відповідно до якої справа може розглядатися лише певним судом, до повноважень якого віднесено її вирішення» [17, с. 44].

Г. М. Устінова-Бойченко, О. М. Скрябін у своїй статті наводять інше визначення підсудності: «підсудність (територіальна юрисдикція) – це «повноваження місцевого суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території. Визначити підсудність справи суду означає встановити, який конкретно місцевий суд має розглядати цивільну справу по суті як суд першої інстанції» [19, с. 232].

Вважаємо, що ці визначення є недостатньо повними, а тому пропонуємо таке визначення підсудності: територіальна підсудність – визначення суду, який розглядатиме справу, відповідно до правил підсудності, встановлених процесуальним законом, з метою розподілу справ між судами одного рівня залежно від території, на яку поширюється їх юрисдикція, та з урахуванням статусу позивача (заявника, скаржника), місця його проживання (знаходження), предмета позову, можливості визначити територіальну підсудність за своїм вибором та інших обставин. Це визначення узгоджується з положеннями статей 26–30 ЦПК, статей 26–28 КАСУ, статей 27–30 ГПК, якими встановлено, що підсудність саме *визначається* позивачем або, в окремих випадках, відповідним судом.

Деякі науковці, зокрема А. В. Завидняк, зазначають, про можливість переміщення (передислокації) судів з окупованих територій і з зони бойових дій у більш безпечні регіони України [8, с. 222], а ч. 3 ст. 26 Закону № 389-VIII встановлено, що «у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, в установленому законом порядку може бути змінено місцезнаходження судів». Вважаємо недоцільним переміщення судів, адже вся територія України поділена між судами, відповідно до юрисдикції судів, а тому розміщення

передислокованих судів на території, підсудній іншим судам, створить багато проблем, окрім того, суди неможливо переміщувати, як заклад вищої освіти, до якого студенти або курсанти можуть приїхати і навчатись за новим місцем дислокації закладу. Робота судів, які дислокувалися на територіях, які тимчасово окуповані ворогом або знаходяться в зоні бойових дій, має бути припинена, після звільнення окупованої території або покращення безпекової ситуації в районах, які знаходились у зоні бойових дій, потрібно відновлювати роботу цих судів.

Практичні аспекти визначення територіальної підсудності справ під час дії воєнного стану

Після внесення 03.03.2022 р. змін до ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII, враховуючи, що Вища рада правосуддя на час повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України не мала повноважень, Головою ВС з 06.03.2022 р. було видано 37 розпоряджень щодо *зміни територіальної підсудності судових справ* в умовах воєнного стану та відновлення роботи судів Донецької, Луганської, Запорізької, Харківської, Миколаївської, Київської, Херсонської, Житомирської областей. Зокрема територіальну підсудність судових справ шести з дев'яти судів м. Харкова було змінено та визначено судам м. Полтави, таким чином, судові справи з понад ста визначених судів були передані до інших судів не на зберігання, а для продовження розгляду. Від 20.04.2023 р. до 30.12.2025 р. Вищою радою правосуддя було ухвалено 37 рішень щодо *зміни територіальної підсудності* судових справ та відновлення роботи судів. Також під час проведення антитерористичної операції на території Луганської і Донецької областей Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ з 02.09.2014 р. до 31.03.2016 р. було видано 13 розпоряджень про визначення (зміну) територіальної підсудності справ та відновлення роботи судів.

Отже, під час дії воєнного стану було змінено територіальну підсудність судових справ, орієнтовно, зі ста п'ятдесяти судів, тобто понад сто тисяч судових справ розглядались судами не за місцем їх підсудності, яка визначалась при поданні позову (заяви, скарги), і за невеликим винятком, без участі позивача, інших учасників справи та їх представників, які не мали можливості брати безпосередню участь у судових засіданнях, враховуючи, що справи було передано до судів, які знаходились на відстані 100–300 км від місця проживання (знаходження) позивача (заявника, скаржника). Тому вважаємо помилковими розпорядження Голови ВС, рішення Вищої ради правосуддя про зміну територіальної підсудності справ під час дії воєнного стану, на підставі яких було продовжено розгляд судових справ визначеними

у рішеннях судами, яке призвело до порушення процесуальних прав десятків тисяч громадян як учасників судового процесу. На наш погляд, рішення про передачу (вивезення) судових справ із судів, які знаходились у зоні бойових дій, до судів, які розташовані у більш безпечних регіонах України, є безумовно правильним і узгоджується з ч. 5 ст. 31 ЦПК, ч. 3 ст. 29 КАСУ, ч. 5 ст. 31 ГПК, але це не означає, що передані до цих судів справи повинні розглядатись цими судами без згоди на це учасників справи, зокрема позивача (заявника, скаржника), як ініціатора судового процесу, яким було визначено підсудність своєї справи з тим, щоб мати можливість брати безпосередню участь у судових засіданнях, викликати свідків для дачі пояснень, подавати заяви і клопотання, а в разі порушення суддею норм процесуального кодексу заявляти йому відвід.

Зазначений висновок узгоджується з рекомендаціями Ради суддів України від 02.03.2022 р. щодо роботи суддів в умовах воєнного стану [20] та рекомендаціями ВС від 04.03.2022 р. щодо особливостей здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан [21], зокрема, з такими рекомендаціями: 1) роз'яснювати громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями та можливість розгляду справ у режимі відеоконференції; 2) по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх із розгляду, зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи; 3) *справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження*; 4) виважено підходити до питань, пов'язаних із поверненням різного роду процесуальних документів, залишенням їх без руху, встановленням різного роду строків, по можливості продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану.

Виходячи із судової практики, зокрема, зі справ, у яких автор представляв інтереси учасників справи, судді часто не виконували рекомендації Ради суддів України від 02.03.2022 р. та рекомендації ВС від 04.03.2022 р., унаслідок чого без участі учасників справи в судовому засіданні, без обговорення заяв по суті справи і заяв і клопотань із процесуальних питань, без урахування клопотань про відкладення розгляду справи з поважних підстав суддями замість відкладення розгляду справи *на власний розсуд* були постановлені тисячі ухвал про залишення позовів без розгляду, про закриття провадження у справах, ухвалювались масово заочні рішення, чим було порушено процесуальні права учасників розгляду справи, насамперед позивачів, як ініціаторів судового процесу, які вимушені були оскаржувати ці рішення суддів (а більшість не змогли їх оскаржити у зв'язку з пропусченням строків на їх

оскарження з вини суду і відсутністю коштів на оплату фахових юристів під час двох перших років війни).

Розпорядженням Голови ВС 08.03.2022 р. № 2/0/9-22 було змінено територіальну підсудність судових справ, які знаходились у провадженні Салтівського (Московського) і Немишлянського (Фрунзенського) районних судів м. Харкова і визначено територіальну підсудність цих справ Шевченківському (Октябрському) районному суду м. Полтави, тобто з двох зазначених судів м. Харкова до Октябрського районного суду м. Полтави було передано, вочевидь, близько двадцяти тисяч судових справ. 04.11.2022 р. суддею І. О. Блажко було ухвалою суду прийнято до свого провадження цивільну справу № 643/8712/17, яка до цього розглядалась Московським районним судом м. Харкова і в якій автор представляв інтереси відповідача, та одночасно було задоволено клопотання потенційного правонаступника позивача про заміну позивача на правонаступника без надання «правонаступником» доказів існування у нього права вимоги до відповідача, які були витребувані у нього ухвалою Московського районного суду від 01.11.2021 р. та без обговорення клопотання в судовому засіданні й заслуховування думки сторін. Без повідомлення про час і дату проведення судового засідання 24.01.2023 р. суддею було ухвалено заочне рішення у справі, яким було задоволено вимоги «правонаступника» позивача у справі, незважаючи на те, що не існувало жодної з умов, за яких може ухвалюватися заочне рішення, встановлені ст. 280 ЦПК (нами подавався відзив на позов, ми не були повідомлені належним чином про дату, час і місце судового засідання, не було згоди позивача на ухвалення заочного рішення), і це заочне рішення було мені, як представнику відповідача, направлено тільки 30.05.2023 р., тобто через чотири місяці після його ухвалення. І тільки після подання нами до суду аргументованої заяви про перегляд заочного рішення з клопотанням про поновлення строку на подання заяви, воно було скасовано тією ж суддею ухвалою суду від 13.07.2023 р., але більшість заочних рішень у інших справах так і не були переглянуті й набрали законної сили, зокрема, заочне рішення у справі № 645/2335/21 від 01.11.2023 р. (передану до Шевченківського (Октябрського) районного суду м. Полтави з Немишлянського (Фрунзенського) районного суду м. Харкова), вочевидь тому, що їх не надсилали у строк, встановлений ЦПК, чим було порушено процесуальні права учасників справи.

10.11.2023 р. на сайті Октябрського районного суду було виявлено на перших же сторінках десятки ухвал про залишення позовів без розгляду у справах, територіальну підсудність яких було змінено розпорядженням Голови ВС і які були передані з судів м. Харкова, зокрема, було залишено

без розгляду позови ухвалами суду: від 18.10.2023 р. у справі № 643/359/21, від 24.10.2023 р. у справі № 643/14704/21, від 26.10.2023 р. у справі № 643/20583/20, від 30.10.2023 р. у справі № 642/610/18, від 31.10.2023 р. у справі № 643/5456/21, від 01.11.2023 р. у справі № 643/18697/21, від 02.11.2023 р. у справі № 643/14701/21 і тільки одну з них було оскаржено представником банку, отже, щодня судьями Октябрського районного суду м. Полтави залишались без розгляду позови у справах, переданих із судів м. Харкова.

Також 10.11.2023 р. було виявлено на сайті Октябрського районного суду ухвали суду про закриття провадження у справах, які було передано до суду з судів м. Харкова, зокрема було закрито провадження ухвалами суду від 01.11.2023 р. у справі № 643/15712/20, від 01.11.2023 р. у справі № 643/6383/21, що також свідчить про порушення процесуальних прав учасників справи, зокрема їх, вочевидь, не було повідомлено про дату, час і місце розгляду справи.

Враховуючи зазначене, з метою приведення положення ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII у відповідність з нормами процесуальних законів, а саме ч. 5 ст. 31 ЦПК, ч. 3 ст. 29 КАСУ, ч. 5 ст. 31 ГПК, пропонуємо внести зміни до ч. 7 ст. 147, а саме викласти її в такій редакції: «У разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути припинена робота цього суду за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, робота якого припиняється, передаються до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду».

Задля врегулювання розбіжностей між ч. 3 ст. 26 Закону № 389-VIII і положенням ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII та ч. 5 ст. 31 ЦПК, ч. 3 ст. 29 КАСУ, ч. 5 ст. 31 ГПК пропонуємо ч. 3 ст. 26 Закону № 389-VIII викласти в такій редакції: «У разі неможливості здійснення правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, може бути припинена робота цих судів за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду».

Розпорядженнями Голови Верховного Суду починаючи з 21.04.2022 р. було відновлено територіальну підсудність судових справ окремих судів України, зокрема розпорядженням Голови ВС було відновлено територіальну підсудність судових справ окремих судів м. Харкова, зокрема Салтівського (Московського) районного суду із 23.11.2022 р. і визначено Київському, Ленінському, Октябрському районним судам м. Полтави забезпечити розгляд справ (проваджень), які до 22.11.2022 р. включно надійшли на розгляд цих судів відповідно до розпоряджень Голови ВС від 08.03.2022 р. № 2/0/9-22. Так, згідно з розпорядженням Голови ВС було зобов'язано суди, до яких було передано судові справи, продовжити розгляд усіх справ, які їм було передано. Аналогічні норми містяться в усіх розпорядженнях Голови ВС про відновлення роботи судів та у всіх рішеннях Вищої ради правосуддя про відновлення роботи судів, і ці норми ґрунтуються на більш ранніх нормативно-правових актах, зокрема нормі Закону № 1632-VII від 12.08.2014 р., ч. 3 ст. 3 якої встановлено, що «місцеві та апеляційні суди, які розпочали розгляд справ відповідно до частин 1, 2 ст. 1 цього Закону, після видання Головою ВС розпорядження про відновлення роботи відповідних судів, продовжують розгляд таких справ».

Вважаємо, що застосування цієї норми є помилковим і призводить до порушення процесуальних прав громадян як учасників судового процесу, зокрема, права громадян брати безпосередню участь у розгляді своєї справи, надавати суду пояснення і доводи в суді, викликати свідків, подавати заяви і клопотання, тому що всі процесуальні права можливо реалізувати при розгляді справи тільки в суді, який знаходиться в населеному пункті проживання учасника справи або на невеликій відстані, а не за 100–300 км, тому потрібно скасувати цю норму в Законі № 1632-VII від 12.08.2014 р. (ч. 3 ст. 3) і аналогічні норми в інших нормативно-правових актах, зокрема, у розпорядженнях Голови ВС про відновлення роботи судів та аналогічних рішеннях Вищої ради правосуддя. Також вважаємо, що при ухваленні рішення Вищою радою правосуддя (Головою ВС) про відновлення роботи судів, судові справи яких було у зв'язку воєнними діями передано до іншого суду, всі передані до іншого суду судові справи мають бути повернуті до суду, роботу якого було відновлено.

Зважаючи на зазначене вище і приклади розгляду переданих справ, за розпорядженням Голови ВС про зміну територіальної підсудності справ, зокрема Шевченківським (Октябрським) районним судом м. Полтави, можемо визначити рекомендації дій судової влади у разі розташування суду в зоні бойових дій: 1) усі судові справи (матеріали справ) з суду, який знаходиться в зоні бойових дій, мають бути передані (вивезені) до іншого найближчого суду,

або до іншого суду, визначеного рішенням Вищої ради правосуддя; 2) без письмової згоди позивача, як ініціатора судового процесу, його справа не може розглядатись судом, до якого його справу було передано (виняток – наявність у справі заяви про розгляд справи за його відсутності); 3) у разі якщо позивач не надав своєї письмової згоди на розгляд його справи, ця справа зберігається в архіві суду, до якого її було передано, до усунення екстремальних обставин, які були підставою для передачі судових справ, і відновлення роботи суду, який розпочав розгляд справи; 4) позивач у разі втрати житла або неможливості користуватись ним на території, яка була тимчасово окупована ворогом чи в зоні бойових дій, має право подати заяву про передачу його справи до суду за адресою його нової реєстрації, або за адресою його реєстрації, як внутрішньо переміщеної особи, яка має бути задоволена судом; 5) сторони у справі, у разі надання позивачем письмової згоди на розгляд справи новим судом, мають право подати до суду, до якого було передано справу, клопотання про зупинення провадження у справі на певний строк чи до кінця дії воєнного стану (війни), а суд вирішує це клопотання з урахуванням обставин справи, але якщо позивач чи відповідач тимчасово, внаслідок збройної агресії, виїхав за територію України, суд має задовольнити клопотання; 6) у разі усунення екстремальних обставин, які були підставою для передачі судових справ з одного суду до іншого, судові справи (матеріали справ) повертаються до суду, в якому було розпочато розгляд цих справ, якщо позивач не заперечує проти повернення своєї судової справи до суду, який розпочав розгляд справи.

Ще однією проблемою здійснення судочинства в умовах правового режиму воєнного стану є захист громадян, які внаслідок збройної агресії були вимушені разом із дітьми виїхати за межі території України. Наприклад, жінки, які зараз перебувають за кордоном у Чехії і Польщі, є відповідачами у справі, причому до однієї з них було пред'явлено позов « правонаступником » кредитора через три роки після початку війни, коли вона вже три роки жила за кордоном, і сума позову становить 11 тис. грн. Тобто для того, щоб приїхати з Чехії у судове засідання, призначене судом у м. Харкові, вона повинна витратити більше коштів ніж становить сума позову, чим і користуються фінансові компанії. Жінками було подано до судів заяви про зупинення провадження у справі у зв'язку з тим, що вони перебувають за кордоном, але їм було відмовлено в задоволенні їх клопотання, і судді зазначили, що сам факт проживання за кордоном не є умовою, за якою може бути зупинено провадження у справі, тому що статтями 251, 252 ЦПК не передбачена така підстава для зупинення провадження у справі, як довгострокове перебування за кордоном внаслідок збройної агресії. Проте згідно

з п. 3 ч. 1 ст. 252 ЦПК визначено таку підставу для зупинення провадження у справі, як «перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні», при цьому відрядження не обов'язково повинно бути закордонним. Але ці жінки виїхали за кордон не по своїй волі, а внаслідок обставин непереборної сили (війни). Виникає питання, чому за чотири роки війни державою не було вирішено питання про захист громадян, які вимушені були виїхати за кордон внаслідок збройної агресії військ рф проти України, зокрема судовий захист, забезпечення права на справедливий суд? Тому пропонуємо внести зміни до ст. 251 ЦПК, ст. 236 КАСУ щодо обов'язку суду зупинити провадження у справі, включивши до ч. 1 ст. 251 ЦПК, ч. 1 ст. 236 КАСУ п. 7 «довгострокове перебування за межами території України внаслідок збройної агресії проти України».

Підсумовуючи результати дослідження, погоджуємось з В. М. Парасюком, О. М. Шумик, які зазначають, що «незважаючи на складну безпекову ситуацію, держава зобов'язана гарантувати доступ до правосуддя, забезпечення справедливого судового розгляду та можливість перегляду судових рішень – як невід'ємних складників права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [22, с. 382].

Висновки

Проведено ґрунтовне дослідження щодо забезпечення державою прав громадян на справедливий суд, зокрема процесуальних прав, під час дії воєнного стану. Проаналізовано прийняті під час воєнного стану нормативно-правові акти в аспекті їх ефективності для забезпечення реалізації права громадян на справедливий суд під час війни, зокрема внесених змін до ст. 147 Закону № 1402-VIII, розпоряджень голови ВС та рішень Вищої ради правосуддя щодо зміни територіальної підсудності справ і відновлення роботи судів.

Доведено, що територіальна підсудність справ визначається особисто позивачем (заявником, скаржником) при зверненні до суду згідно з правилами підсудності, встановленими відповідним процесуальним законом, та з урахуванням його статусу, місця проживання, предмета позову й інших обставин, тому територіальна підсудність справи не може бути змінена органом судової влади. У разі передачі судових справ із судів, які знаходились у зоні бойових дій, до судів, які розташовані у більш безпечних умовах, всі передані справи за місцем нової дислокації можуть розглядатись лише за наявності письмової згоди позивача (заявника, скаржника) як ініціатора судового процесу.

Досліджено такий правовий феномен, як територіальна підсудність (справ), проаналізовано визначення територіальної підсудності, яке пропонується

науковцями, і вказано чинники, що впливають на визначення територіальної підсудності справ, запропоновано авторське визначення територіальної підсудності.

Вважаємо, що особи, які внаслідок збройної агресії РФ проти України вимушені були виїхати за межі України і які були сторонами у справі або до яких пред'явлено позов уже під час війни, повинні мати право на обов'язкове зупинення судом провадження у справі за їх клопотанням, враховуючи, що вони виїхали за кордон унаслідок обставин непереборної сили (війни), тому запропоновано внести відповідні зміни до процесуальних законів щодо обов'язку суду зупинити провадження у справі.

Рекомендації

Норми Закону № 389-VIII підлягають кардинальному перегляду з метою забезпечення прав громадян, зокрема, права на справедливий суд, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану. Запропоновано внести зміни до ч. 3 ст. 26 Закону № 389-VIII з метою узгодження його норм із положеннями ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII та з положеннями процесуальних законів, зокрема з ч. 5 ст. 31 ЦПК, ч. 3 ст. 29 КАСУ, ч. 5 ст. 31 ГПК.

Запропоновано внести зміни до ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII, а також до процесуальних законів, зокрема, до ст. 251 ЦПК, ст. 236 КАСУ, щодо обов'язку суду зупинити провадження у справі, включивши до ч. 1 ст. 251 ЦПК і ч. 1 ст. 236 КАСУ пункт 7 «довгострокове перебування за межами території України внаслідок збройної агресії проти України».

Список використаних джерел

- [1] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 22.04.2026).
- [2] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 22.05.2026).
- [3] Конституція України : офіц. текст від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.05.2026).
- [4] Кузніченко С. О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану : монографія. Харків : Право, 2014. 232 с.
- [5] Луспенник Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану : презентація, VI Харків. міжнар. юрид. форум 4 жовт. 2022. Харків / Верхов. Суд. 2022. 41 сл. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Lyспенник_Civ_procес.pdf (дата звернення: 22.05.2026).
- [6] Фролова І. В. Сучасні виклики в рамках функціонування судів у цивільному судочинстві в умовах воєнного конфлікту. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32, № 3. С. 239–249. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-239>.

- [7] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 22.05.2026).
- [8] Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 218–222. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.41>.
- [9] Ірха Ю. Б. Дотримання верховенства права та прав і свобод людини в умовах війни: проблеми теорії та практики. *Інформація і право*. 2023. № 3(46). С. 42–54. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287088](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287088).
- [10] Коверзнев В. О., Шеремет О. С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2. С. 25–30. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.025>.
- [11] Бойко О. М. Судочинство в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 817–819. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/199>.
- [12] Моїсеєнко Д. М. Цивільне судочинство : доступ в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 71. С. 366–370. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.62>.
- [13] Федоренко Т. В. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Сучасний науковий журнал*. 2023. Вип. № 1. С. 46–51. <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6>.
- [14] Zaporozhchenko Yu., Leheza Yu., Volkova Yu., Pushkina O., Koval M. Human Rights and Features of their Protection in Conditions of War: International Legal Standards, Administrative, Constitutional and Criminal Aspects. *Khazanah Hukum*. 2023. Vol. 5, No. 3. P. 245–252. <https://doi.org/10.15575/kh.v5i3.33290>.
- [15] Буханевич О. М., Мерник А. М., Петришин О. О. Підходи до розуміння категорії «особливі правові режими». *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 28(1). С. 71–78. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.71-78](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78).
- [16] Про внесення змін до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України від 03.03.2022 р. № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text> (дата звернення: 22.05.2026).
- [17] Руденко О. А. Зміна територіальної підсудності справ як підстава для їх передачі іншому суду у цивільному судочинстві. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 42–49. <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.6>.
- [18] Андронов І. В. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1(42). С. 27–32. [https://doi.org/10.32837/ruuv.v1i1\(22\).986](https://doi.org/10.32837/ruuv.v1i1(22).986).
- [19] Устінова-Бойченко Г. М., Скрябін О. М. Особливості визначення територіальної юрисдикції (підсудності) справ під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 231–233. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/55>.
- [20] Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан. *Судова влада України*. URL: <https://sUpreme.coUrt.gov.Ua/sUpreme/pres-centr/news/1261727/> (дата звернення: 22.05.2026).
- [21] Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. 02.03.2022 р. *Рада суддів України*. URL: <http://rsU.gov.Ua/>

Ua/news/Usim-sUdam-Ukraini-rsU-opUblukUvala-rekomendacii-sodo-rootisUdiv-v-Umovah-voennogo-stanU (дата звернення: 22.05.2026).

- [22] Парасюк В. М. Шумик О. М. Цивільне судочинство в умовах війни: трансформація інституту перегляду судових рішень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. Ч. 1. С. 381–386. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.59>.

References

- [1] Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine". (February 24, 2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
- [2] Law of Ukraine No. 389-VIII "On the legal regime of martial law". (May 12, 2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
- [3] Constitution of Ukraine. (June 28, 1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
- [4] Kuznichenko, S.O. (2014). *Administrative and legal regime of martial law*. Kharkiv: Pravo.
- [5] Luspenyk, D. (2022). Civil process under martial law: presentation, VI Kharkiv International Legal Forum, October 4, Kharkiv. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Lyspenik_Civ_proces.pdf.
- [6] Frolova, I.V. (2025). Current Challenges in The Functioning of Courts in Civil Proceedings in The Context of Military Conflict. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(3), 239-249. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-239>.
- [7] Law of Ukraine No. 1402-VIII "On the judicial system and the status of judges". (June 2, 2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
- [8] Zavydnyak, A.V. (2022). Access to administrative justice in martial law. *Analytical and Comparative Law*, 1, 218-222. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.41>.
- [9] Irkha, Yu.B. (2023). Compliance with the rule of law and human rights and freedoms in wartime: problems of theory and practice. *Information and Law*, 3(46), 42-54. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287088](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287088).
- [10] Koverznev, V.O., Sheremet, O.S. (2022). Problems of judicial protection of the rights of persons in conditions of maritime. *Economics and Law*, 2, 25-30. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.025>.
- [11] Boyko, O.M. (2023). Judiciary under martial state: challenges and prospects. *Legal Scientific Electronic Journal*, 11, 817-819. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/199>.
- [12] Moiseyenko, D.M. (2022). Civil justice: access under martial law. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law*, 71, 366-370. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.62>.
- [13] Fedorenko, T.V. (2023). Peculiarities of court proceedings under martial law. *Modern Scientific Journal*, 1, 46-51. <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6>.
- [14] Zaporozhchenko, Yu., Leheza, Yu., Volkova, Yu., Pushkina, O., & Koval, M. (2023). Human Rights and Features of their Protection in Conditions of War: International Legal Standards, Administrative, Constitutional and Criminal Aspects. *Khazanah Hukum*, 5(3), 245-252. <https://doi.org/10.15575/kh.v5i3.33290>.
- [15] Bukhanevych, O.M., Mernyk, A.M., & Petryshyn, O.O. (2021). Approaches to understanding the category "special legal regimes". *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28, 71-78. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.71-78](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78).

- [16] Law of Ukraine No. 2112-IX "On Amendments to Part Seven of Article 1 of the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges" Regarding the Determination of Territorial Jurisdiction of Court Cases". (March 3, 2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>.
- [17] Rudenko, O.A. (2022). Changing the territorial jurisdiction of cases as a basis for their transfer to another court in civil proceedings. *Law and State Administration*, 4, 42-49. <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.6>.
- [18] Andronov, I.V. (2022). Jurisdiction of civil cases under martial law. *Subcarpathian Law Herald*, 1(42), 27-32. [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1\(22\).986](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1(22).986).
- [19] Ustinova-Boichenko, H.M., Skriabin. O.M. (2023). Features of the determination of territorial jurisdiction (justice) of cases during the state of martial. *Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 231-233. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/55>.
- [20] Specific Features of the Administration of Justice in Territories under Martial Law. Judiciary of Ukraine. Retrieved from: <https://sUpreme.coUrt.gov.Ua/sUpreme/pres-centr/news/1261727/>.
- [21] To all courts of Ukraine! The RSU has published recommendations on the work of courts under martial law: 03/02/2022. Retrieved from <http://rsU.gov.Ua/Ua/news/Usim-sUdam-Ukraini-rsU-opUblikUvala-rekomendacii-sodo-rootisUdiv-v-Umovah-voennogo-stanU>.
- [22] Parasyuk, V.M., & Shumyk, O.M. (2025). Civil proceedings in wartime: transformation of the institution of review of judicial decisions. *Analytical and Comparative Law*, 4(1). <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.59>.

Олександр Іванович Коренцов

адвокат

61038, вул. Івана Камишева 28/10, кв. 6, Харків, Україна

e-mail: jurist.korentsov@ukr.net

ORCID 0000-0001-6850-1774

Oleksandr I. Korentsov

Lawyer

61038, 28/10 Ivan Kamysheva Str., apt. 6, Kharkiv, Ukraine

e-mail: jurist.korentsov@ukr.net

ORCID 0000-0001-6850-1774

Рекомендоване цитування: Коренцов О. І. Актуальні питання забезпечення права громадян на справедливий суд в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Проблеми законності*. 2026. Вип. 173. С. 222–246. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.173.362143>.

Suggested Citation: Korentsov, O.I. (2026). Current Issues of Ensuring Citizens' Right to a Fair Trial under the Legal Regime of Martial Law. *Problems of Legality*, 173, 222-246. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.173.362143>.

Статтю подано / Submitted: 03.04.2026

Доопрацьовано / Revised: 12.05.2026

Схвалено до друку / Accepted: 28.05.2026

Опубліковано / Published: 29.05.2026